16 ԱՊՐԻԼ 1851 — ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ. ԹԻՒ 9—61 — 1 ՐԷՃԷՊ. 1267

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ԼՐԱԳԻՐ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ԱԶԳԱՅԻՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

Տարեկան գին կանխիկ Ղուռուշ 100։
Այս Լրագիրը ամէն շաբաթ օրերը կը հրատարակուի։
Պօլիսէն դուրս գացած Լրագիրներուն փօսթային ծախքը առնողին վրայ է։
Իր չափին համար չուր մը հրատարակէ ուզողը պիտի վճարէ տողին 40 փարայ։
Նորատիպ գրոց ծանուցումը ձրի է։
Դուրսէն եկած նամակներուն փօսթային ծախքը ղրկողը պիտի վճարէ։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ՊՈԼԻՍ 16 ԱՊՐԻԼ

— Մեծազօր տէրութիւնը վաճառականութեան ծաղկելուն վրայ մեծ փոյթ ունի. և ասոր համար կ'ուզէ իր երկրին մէջ գործածուած ստակին համեմատութեամբ Եւրոպայի տէրութեանց ստակներուն գինը անփոփոխելի պահել. ասոր համար առանձին տնօրէնութիւն ալ ըրած է. որով ութը տարի մը կայ որ՝ Ինկիլիզի լիրան 110 ղուռուշի արժողչէք ունի. քիչ աւել կամ պակաս տարբերութեամբ ըստ ժամանակին։ Սակայն այս տնօրէնութիւնը նիւթական դժուարութիւններու տակ ինկած ըլլալով, որոնցմէ երբեմն կայսերական գանձուն դրամական վնասներ ալ կը հետևէին, անցածները կայսերական գանձատունը (զարպխանէն) խորհուրդի ժողովեցան հետևեալ անձինքը։

Արդարութեան վճռոց ատեանին նախագահ բարձրապատիւ Րիֆադ փաշայ։

Արտաքին գործոց տեսուչ բարձրապատիւ Ալի փաշայ։

Կրօնական կալուածոց տեսուչ (էվքաֆ նազըրը) բարձրապատիւ Նաֆըզ փաշայ։

Վաճառականութե տեսուչ բարձրապատիւ Իսմայիլ փաշայ։

Պատերազմական գործոց խորհրդարանի նախագահ մեծապատիւ Մուհամմէտ փաշայ։

Բարձրապատիւ փոխարքայի խորհրդակից մեծապատիւ Ֆուատ էֆէնտի։

Ելևմտից տեսուչ մեծապատիւ Խալէտ էֆէնտի։

Արքունի դրամատան տեսուչ մեծապատիւ Շէֆիք պէյ։

Զինուորական ծախուց տեսուչ (մասրաֆ նազըրը) մեծապատիւ Թէվֆիք պէյ։

Վաճառականութեան խորհրդարանի անդամ մեծարգոյ հաճի Պէքիր աղա։

Արքունի դրամատան գործավար պերճաշուք Միհրան չէլէպի Տիւզեան։

Կայսերական մաքսատան տեսուչ պերճաշուք Մկրտիչ ամիրայ Ճէզայիրլեան։

Սեղանաւորներու գլուխ պերճաշուք մահտեսի Ճանիկ ամիրայ մահտեսի Սիմէօնեան։

Պերճաշուք Մաքսուտ ամիրայ Սարիմեան։

Պերճաշուք Աբրահամ ամիրայ Ալլահվէրտեան։

Եւ սեղանաւորներէն ուրիշ քանի մի պերճաշուք երևելի անձինք, որոնց մէկն էր և յարգամեծար Պ. Քամոնտօ հրեայ սեղանաւորը։ Եւրոպացի վաճառականներէն ալ կային յարգամեծար պարոնայքն Բաղիմիր Պէօֆ, Հիֆինկէր, Պլաք, Լաֆօնդէն, Աբլիծծի, Տիւրան, Զարիֆի, Տավիթ Կլավանի, Ծիծինիա և Հանսօն։

Ժողովոյն մէջ քանի մի առաջարկութիւններ կարդացուեցան. որոնցմով խնդիրը հասկցուեցաւ, որ էր այս. արդեօք ստակներու գնոյն միակերպութեան վրայօք ութը տարիէ 'ի վեր բռնուած ճամբան շարունակուի. թէ եա ձգուի։ Եւ պատասխան տրուեցաւ որ, քանի որ այս բռնուած եղանակէս աղէկը չէ գտնուած, հիմակուան եղանակը ձգելու չի գար. շարունակելու է։ Անոր վրայ ալ խորհուրդ ըրին որ, տէրութեան դրամասեղանին ըրած ծախքերուն և քաշած վնասներուն առաջն առնելու համար նոր կարգ և կանոն մը դնելը կարևոր բան մըն է։

— Լոնտրայի հանդէսին մեծազօր տէրութեան երկիրներէն ղրկուելու բնական և արուեստական բերքերը մարտի 25ին կիրակի օրը ճամբայ հանուեցան մեծազօր տէրութեան ֆէյզի պահրի շոգենաւով։ Նոյն նաւուն հետ քանի մը երևելի անձինք ալ յիշեալ հանդէսին ներկայ գտնուելու գացին. որ ասոնք են։ Բարձրապատիւ Րիֆաթ փաշային տղան, ամէտճի դիւանին գրագիր մեծարգոյ Րէուֆ պէկ։ Ամէտճի դիւանին գրագիր մեծարգոյ Իհսան պէկ։ Կայսերական պալատին ախոռապետութեան պատիւ ունեցող մեծարգոյ Իսմայիլ պէկ։ Տիվան հիւմայիւն դիւանին գրագիր մեծարգոյ Իմին և Նեսիպ պէկերը։ Վաճառականութե խորհրդարանին փաստաբան մեծարգոյ Հիւսէին Վէհպի էֆէնտի։ Նաֆիէ խորհրդարանին անդամ մեծարգոյ Հասան պէկ։ Զինուորական պաշարներու հաշուեցուցակին գրագիր մեծարգոյ Ութֆաթ էֆէնտի։ Վաճառականութեան տեսուչ նախարարին նամակագրութեան դիւանին անդամ մեծարգոյ Զիւհտի էֆէնտի։ Վաճառականութեան խորհրդարանի գրագիր մեծարգոյ Ճէվտէթ էֆէնտի. և վաճառականներէն յարգամեծար Սալիհ էֆէնտի և Պ. Կատպան։ Հայազգի քանի մը յարգի անձինք ալ նոյն նաւով գացին. ինչպէս են Տատեան ազնուաշուք Առաքել և Մարտիկ աղայք. և այլն։

— Բարձրապատիւ փոխարքային տղան ազնուաշուք Սալիհ Րէուֆ պէկ էֆէնտին բարձրագոյն դրան ամէտճի դիւանին խալիֆէ անուանեցաւ։

— Կայսերական պալատի ախոռապետութեան պատիւ ունեցող անձինքներէն մեծարգոյ Աղիղ պէկը հասարակաց օգտակար գործոց խորհրդարանին (նաֆիէ մէճլիսին) անդամ անուանեցաւ։

— Անկէց առաջ մեծազօր տէրութե կողմէն դեսպանական գործով Վիէննա և Պրուսիա գացող Քօսդաքի Մուզուրուս պէկը նոյնպէս դեսպանական գործով Ինկիլթէռա ղրկուիլ որոշուեցաւ. և դեսպանութեան խորհրդական Նախկին գրագիր անուանեցաւ արտաքին գործոց տեսչութեան դիւանին գրագիրներէն մեծարգոյ Զիա պէկ էֆէնտին։

— Մեծազօր տէրութեան բարձրագոյն խորհրդարանին անդամ և Եգիպտոսի բարձրապատիւ փոխարքային կողմէն բարձրագոյն դրան գործակալ մե-

---

ԱՄԵՐԻԿԱՑԵՆ ԳՐՈՒԱԾ

ՆԱՄԱԿՆԵՐ

Շարունակութիւն և վերջ[1]։

« Ես ձայն չէի հաներ. և Ջմայթ իր խօսքը կը շարունակէր։ Ոմանց նպատակն է կ'ըսէր սուրբ Գրոց ցրցուած ժամանակին կատարումը. ուրիշներունը՝ տիրապետելն ու հարստանալը։ Այս նպատակներուս հասնելու միջոցները չեն պակսիր։ Ես եա՛ պարոն. հիմակուց էփ աղէկ ճամբայ ըրած եմ։ Իմ ծնողքներս մուրացկան կամ մուրացկանութեան մօտ անձինք էին. Նիւեօրք քաղաքին փողոցներուն մէջ ծնայ. բայց հիմա նայէ ինչ վիճակի մէջ եմ։ Թագաւորի մը պէս կ'ապրիմ։ Տղայութեան ատենս պօհեմիացիի (չինկեանէի) մը պէս ապրիլս գրեթէ ձեռօք շօշափել տըւաւ ինծի այս երկրիս առժամանակեայ և անստոյգ սահմանադրութիւններուն տկարութիւնը։ Ամերիկացիները բարեկարգութիւն չեն հասկընար։ Ամէնքը միաբան դէպ 'ի մէկ նպատակ մը քալելու, և անոր հասնելու համար իրենց ամէն ուժը մէկ տեղ ժողվելուն տեղը ամէն մէկը իրեն կարողութիւնը զատ զատ գործ կ'ածէ ըստ դիպուածոյ և մանաւոր եղանակաւ։ Այս առանց կրթութեան ախորժակները, և անկանոն ագահութիւնները օր մը իրարու դէմ պիտի կռուին, երբ որ տեղերնին պակսի։ Այն ատենը կարգի դրութիւնը և կանոնը և միութիւնը՝ բաժանման և ցրուելու դրութենէն զօրաւոր պիտի փրթի։ Ես կանուխ հասկցայ որ մարդիկ վասալկելու համար անոնց կիրքերուն և փափաքներուն և պիտոյից ծառայելը հերիք է. և բոլոր կենացս գործը այս բանեբուս վրայօք վարժուիլս եղաւ։ Առաջին սկզբնաւորութիւններս շատ դուրս չելան. քանի մը խենթուկ մարդիկ՝ որ Աստուծոյ արքայութիւնը այս աշխարհքիս մէջ կը փնտռէին, ետևէս ձգեցի. շատ մը սուրբ Գիրք. և քիչ մըն ալ օղի (առախի) անոնց բաժնելով ուզած տեղս կը տանէի։ Ետքը քանի մը խարդախ խելացիներու հանդիպեցայ. թուն միտքս անոնց բացի. և անոնք ինծի ճշմարիտ աշակերտ եղան։ Սկզբնաւորութիւնը առջի բերանը սաստիկ պզտիկ էր. բայց ետքը մեծցաւ ու շատցաւ աստիճան աստիճան։ Նիւեօրքէն և Բէնսիլվանիայի մէկ անկիւնէն իմ մարդիկս քալեցին գացին առաջ Օհիօյի և ետքը Միսուրիի վրայ. հոն բնակիչներէն քանի մը հազար հոգիի սիրտ իմ սրտիս պէս են. միութիւն, կարգ կանոն, շատութիւն, մոլեկնիս առաջ տանելու աշխոյժ. ասոնց ամէնն ալ կատարեալ ունիմք. քանի մը միլեօն դրամագլուխ չունիմք ալ նէ հոգ չէ։

— Հիմա ինծմէ դրամագլուխ ուզելու մի եկար։

— Ճշմարտապէս։ Նայէ. այս գաւառը քեզի շատ մը հանք տուեր է. և դուն անոնք կը հանես և կը բանիս կոր։ Իմ դիտմանցս համար այս երկրիս դիրքը շատ աղէկ է. Չորմօնըբէրը (ամերիկացի վայրենի ազգ մը) մեզի խիստ մօտ են. և իմ ալ միտքս անոնց ձեռքը զէնք տալ է ամերիկայի այս ռամկապետական կառավարութեանը դէմ, որ ոչ միաբանութեան ունի. ոչ կապակցութիւն, և ոչ ալ սաստիկ թշնամիի դէմ դնելու ուժ։ Վիսքօնսին երկիրը, որ դուն հանքերը բանելուդ պատճառաւ այն տեղին ալ տիրած ես, հիւսիսային կողման բանալիքը իմ ձեռքս կը յանձնէ։ Ուրեմն եկուր դուն ալ ինծի հետ եղիր։ Ես ալ Եօվէյէն, Իլլինօայէն, Ինդիանայէն, Միչիկանէն և Օհիօյէն իմ հազարաւոր կուսակիցներս ինծի կը կանչեմ, և այս որսական թռչունները շուտով կու գան։ Հիւսիսային կողման լճերը մեր իշխանութեան տակը կ'ըլլան. իմ մարդիկս իմ հրամանիս տակ անանկ կը քալեն, ինչպէս որ Իսրայելացւոց պատերազմող կտրիճները Մովսէսի և Յեսուայ սրբազան դրօշակներուն տակը կը քալէին. և մինչև Նիւ-Ինկլիզի գաղթականները անգամ՝ որ այնքան տկար են. շատ ատեն չանցնիր մերը կ'ըլլան։ Ասով արևմտեան կողմի Չորմօնըբէրուն կը մօտենանք։ Այս խեղճ մարդիկը իրենց վրէժը առնելէն զատ բանի չեն փափաքիր։ Շատ ուժով կ'ըլլանք, թէ որ բնիկ Ամերիկացիներէն մնացած ազգերը մեզի հետ միացընենք. ինչպէս են Ուինա, (աղուէս), Տէլքըրտէս, Քրայքս, Չաքթաս, Չէրըքիզ, Քըմէնչըս.... բռնուած ազգերը։ Ասոնք մինչև հիմա իրենց միութեան կեդրոն մը չունէին. մենք այս կեդրոնը անոնց կը ճարենք։ Նայէ. ահա այն գիրքը, որուն մէջ այս բռնութեան տակ ճզմուած ազգերուն կը յիշեցնեմ իրենց հին մեծագործութիւնը և անյիշատակ ժամանակի մէջ ստացած կարողութիւնին, և կը յորդորեմ որ իրենց կորսնցուցած կարողութիւնին և ոչնչացած մեծութիւնին նորէն ձեռք ձգեն. ես այս գրքիս մէջ անոնք Իսրայելի կորսուած ցեղերուն զաւակներէն եկածի պէս կը ցուցընեմ։ Այս գիրքս ես անոնց լեզուն թարգմանել տուի. և հպարտութիւններնուն ախորժ գալով ինծի համաձայն գտնուեցան. Չորմօնըբէրներուն քանի մը անգամ սաք ելլելը իմ դըրդելովս եղաւ. և աղէկ գիտցած ըլլաս որ, երբ որ գործոյ ձեռք զարնելու ըլլանք նէ, Չորմօնըբէրներուն պատերազմական աղաղակը մինչև Ալէկանիս և մինչև Ռօչէօզ (ապառաժուտ) լեռները գալով մեզի օգնական պիտի հասցընէ։ Թէ որ դուն սաստիկ մեծ և վտանգաւոր առաջարկութիւններու մէջ ինծի ընկեր ըլլալ չես ուզեր նէ, գոնէ սա բանած երկիրներդ մեզի ծախէ, և սա գաւառը մեր ձեռքը ձգէ։

Ինչպէս որ կրնաս գուշակել՝ մարգարէին առաջարկութիւնը մերժեցի, և ճամբու ելայ։ Փնտռուած դրամագլուխը չեկաւ. մէկ դրամատեղան մը հաստատեց. այն ալ բացը ելաւ. և Մօրմօնները առնելիքի տիրոջմէն փախչիլ սկսան։ Այս մոլեգնեալ մարդիկ՝ անապատ և անբնակ կամ վայրենի տեղերը քշուեցան, ուր որ գիւղաւ կրնային զիրենք պաշտպանել. և զէնքով զիրենք կը պաշտպանէին։ Բայց միշտ ետ ետ փախչելով՝ որսորդի ձեռքէ փախչող լեռան խոզի պէս, բոլոր կրօնական կրթութիւնները մէկ դի ձգեցին. և խումբ մը ահարկու աւազակներ եղան. որոց վրայ զօրք հանել հարկ եղաւ։ Այս նոր մարգարէները մանր ու խոշոր անասուններ կը գողնային. անտառներու մէջ կը բնակէին. և այս դիս այն դին աւազակութիւն և յափշտակութիւն ընելով կրցածնուն չափ իրենց ապրուստ կը ճարէին։ Ջմայթ չէր վհատեր. յոյսը չէր կտրէր. Նոր հրաւէր մը հանեց իրեն հաւատարիմ հետևողներուն. և այս ալ ըսաւ որ, Մօրմօններէն ով որ իր եղբայրները գտնելու չի գայ որոշեալ տեղը. որ էր Իլլինօա երկիրը Միսիսիբի գետին եզերքը, իր պատասխանատուն պիտի ըլլայ. (այ-

[1] Տես Թիւ 40-43-47-52.

ծապատիւ Մուխթար պէկը մարտի 24 ին յատուկ գործով մը կառավարութենէ կողմէն Եգիպտոս խրկուեցաւ :

— Հասարակաց տուրեւառի գործոց դիւրութեան համար տպուած 20 ղուռուշնոց դրամաթուղթերը ելան և առեւտուրի մէջ բանիլ սկըսան :

— Տարւոյս ձէմազիլ էվվէլ ամսոյ 27 ին (մարտի 18) Թուականով՝ օտար տէրութեանց կողմէն Կոստանդնուպօլիս գտնուող դեսպաններուն՝ մեծազօր տէրութեան բարձրագոյն դրանը կողմէն հետեւեալ ծանուցական շրջաբերական գիրը խրկուեցաւ :

« Ժամանակէ մը 'ի վեր տէրերը երեւան ելած չըլլալով Կոստանդնուպօլսոյ և Գալաթիայի մաքսարանները դիզուած ապրանքներուն տէրերը՝ այն ապրանքները իրենց ըլլալուն հաստատութիւն ապացոյց ձեռքերնին ունենալով գալու և իրենց ապրանքը վերցընելու համար երեք ամիս ժամանակ տրուած է . այս ժամանակս մինչեւ լըմըննայ, թէ որ տէրը չելող ինչք և ապրանք գտնուի նէ, այն ինչքը և ապրանքը հրապարակական աճուրդով (մէզատով) ծախել և գինը տէրութեան գանձուն առնելը տէրութեան կարգացը համաձայն ըլլալով, թէ որ ձեր տէրութեանը հպատակներէն ալ ոմանք յիշեալ մաքսարանները մնացած ինչք և ապրանք ունին նէ՝ մինչեւ որոշեալ ժամանակը իրենց ինչքը թող գան ապացոյցով ստուգեն և վերցունեն . ասկից կը խնդրեմք որ ձեր հպատակներուն ծանուցանէք » :

— Ընցածները (մարտ 15) Թաթավլա գիւղը մէկ կրակ մը պատահեցաւ : Մենք թէպէտ մանր մունր հրդեհները չի նշանակելու միտք դրած եմք, և այս ալ մեծ կրակ մը չէր . բայց շուտով մարելուն և վնասը կարճեցըներուն պատճառ եղողը յիշել պէտք ըլլալուն համար պատմութիւնը հոս ընել պատշաճ դատեցինք :

Նուանի Գ. Քաջ Ալեօնին եղբայրը Գ. Ընդրեան Ալեօն հինգշաբթի իրիկուն քանի մի բարեկամներով նըստած իքէն՝ յանկարծ կրակին բոցը կը տեսնէ . շուտ մը տոպրակով մտակ կ'առնէ կրակին տեղը կը վազէ : Տունին մէկը բռընկած էր . և քովի տունն ալ բռընկելու շատ բան չէր մնացեր : Ջրմուղ գործիքները եկած էին . բայց ջուրը քիչ ըլլալով շատ խեր մը չէին ըներ : Գ. Ալեօն տեսաւ որ՝ թէ որ բռընկելու տունը ազատել յաջողի նէ՝ կրակը ուրիշ կողմ վնաս պիտի չի կրնայ ընել . ջրմուղին սորակը (խորդումը) ձեռքն առաւ . մէկ դիէն ջուր բերողներուն պարգեւ կուտար, և մէկ դիէն վտանգի մէջ եղած տունը առատօրէն կը ջրէր . մինչեւ որ այն տունը ազատեց . և կրակը մէկ տուն մը միայն էրելով մարեցաւ : Ասանկ բաները պարզապէս պատմելէն զատ գովութեան կարօտ չեն :

— Հինգշաբթի օրը (մարտ 22) Կոստանդնուպօլսոյ դիմացը ֆէնէր պաղչէի առջեւ մէկ նաւ մը ցամաքը նստաւ : Շատ մը քանի մը հոգի նաւակ մըտնելով վրան գացին և նաւուն մէջը ելան . մէջը բնաւ մարդ չի գտան :

Կարծիք կ'ըլլայ որ այս նաւս Զանաքքալէի նեղուցէն սուլթան քալէսի բերդին առջեւէն անցնելէն ետքը Մարմարայի ծովուն մէջ կամ ծովու աւազակի (խուռսանի) նաւու մը պատահելով՝ այն աւազակները նաւը կողոպտեր և մէջի մարդիկները մեռցուցեր, և լոկ նաւը անանկ թող տուեր են . կամ թէ նաւուն մէջ գտնուողները նաւուն նաւապետը մեռցուցեր, ինչքերը առեր և մակոյկը հեծեր փախեր են . այս երկու կարծիքներուն որն ստոյգ ըլլալը տակաւին յայտնուած չէ . բայց Մարմարա ծովուն մէջ ծովային գող գտնըվիլը մինչեւ հիմա լսուած չըլլալով, կարելի է որ երկրորդ կարծիքը շիտակ ելլէ : Ինչ և իցէ . նաւուն մէջի մարդիկը հարկաւ՝ ինչ պատճառաւ կ'ըլլայ նէ ըլլայ, սուլթան քալէսին անցնելէն ետքը Մարմարա ծովուն մէջ անյայտ եղած պիտի ըլլան . որովհետեւ նաւ մը անցած ատենը սուլթան քալէսին առջը հարկաւ կը կայնի, և ճանապարհորդութեան հրամանագիրը կը ցուցընէ . այս նաւս առանց հրամանագիր ցուցընելու անկէց անցած ատենը նաւ վրայ կ'երթար բերդին պահապաններուն կողմէն . մէջը կ'ելլէին . և մարդ չի գըտած ատեննին նաւը հոն կը բռնէին և Կոստանդնուպօլիս կ'իմացընէին :

Նաւը Եւրոպայի տէրութեանց մէկին վաճառականութեան նաւերէն ըլլալը ճանչցուած է . սակայն յատկապէս որ ազգի և որ տէրութեան վերաբերիլը յայտնի չէ . ուստի եւրոպական տէրութեանց Կոստանդնուպօլիս գըտնուած դեսպանատուններուն [illegible] բարձրագոյն դրան կողմէն յատուկ մարդիկ խրկուեցան բանին եղելութիւնը ծանուցանելու, որ հետազօտեն . և տէրը գտնելով ծանուցանեն :

— Պատոս և Մէյրի մինչեւ հիմա գետնաշարժը կտրած չէ . բայց առաջին սաստկութիւնն ալ չէ մնացած :

— Զանաքքալէէն մարտի 17 ին կը գրեն : Յոյն հացագործ մը երկու օր է որ քաղաքէս աներեւոյթ եղած էր . և ոստիկանութիւնը որքան մանր և աչալուրջ քննութիւն ըրաւ և ամէն կողմ մարդ խրկեց նէ՝ ատոր հետքը չի կրըցաւ գտնել . և ուր երթալը և ինչ ըլլալը գուշակել : Երեկ առտու ատոր մարմինը ծովուն երեսը տեսնուեցաւ . որուն վիզը ծանրկէկ քար մըն ալ կապած էր : Կը կարծեն որ այս մարդը ինքզինք այս կերպով ծովը նետեր է . որովհետեւ շատ ժամանակէ մը 'ի վեր երկարատեւ հիւանդութիւն ունի եղեր . և շատ նեղութիւն կըքաշէ եղեր, ուզեր է ասանկով քաշած նեղութիւններէն ազատիլ :

Նոյն իրիկունը սաճկաբնակ Թաղերուն մէկը հրդեհ մը ելաւ . բայց քաղաքական և զինուորական կառավարիչներուն և քաղաքին ուրիշ պաշտօնատէրերուն հոգացողութեամբը և խնամքովը միայն մէկ տուն մը այրելով կրակը մարեցաւ :

— Ընցածները լուր մը պըլտեցաւ որպէս թէ Զանաքքալէի փաշային տղուն և այն տեղի յոյն քահանայի մը մէջ կռիւ մը պատահեր է . քահանային աղջկանը պատճառաւ, որ փաշային տունը տղոցը դաստիարակ բռնուած է եղեր . և թէ՝ այս կռուոյս մէջ մեռնողներ և վիրաւորուածներ եղեր են : Զանաքքալէէն մարտի 14 ին գրուած գրէ մը տեղւոյս գաղղիերէն ժուռնալ լրագիրը այս յօդուածը կ'առնէ :

« Յոյն օրագիր մը մարտի 3—15 թուով մէկ ողբալի բան մը կը պատմէ . . . . (ինչպէս որ վերը ըսինք) : Այս բանս Զանաքքալէէն զատ ամէն տեղ գիտցուած է : Բայց յիշեալ օրագիրը փաշայի տղայ կ'ըսէ նէ՝ այն չըսեր թէ քաղաքական կառավարչին տղան է մի, որ ոչ կին և ոչ տղայ ունենալով դաստիարակ բռնելու ալ պիտանութիւն մը չունէր . կամ թէ զինուորական տեսուչ փաշայինն է մի, որ միայն մէկ տղայ մը ունի . այն ալ հինգ տարեկան . ուստի զէնք գործածելու անյարմար : Յոյն քահանաներուն մէջ մէկն ալ չի կայ որուն աղջիկը դաստիարակութեան երթայ : Ասոր յիշեալ օրագրին ծախած բոլոր սուտերը, որպէս թէ Զանաքքալէի ռուսաց հիւպատոսը մէջ մտեր է . քահանան իր ընտանեօքը փախեր է, և այլն, այս ամէն բաները նոյն լրագրին գլխէն ելած բաներ են, որ իրեն ընթերցողները ասանկ սուտ պատմութիւնով մը զբօսեցընել ուզեր է :

— Ինչպէս որ ըսինք, Պրուսայէն Կէմլէկ երթեւեկութեան ճամբան շինուելը որոշուած, և երեք ճարտարարուեստ ուլահյիներու յանձնուած է : Գործը շուտով լըմննալու համար մի և նոյն ժամանակ երեք տեղէ մէկէն պիտի սկըսուի ճամբան . որ ետքը պիտի միանան . մէկ կտորը Պրուսայէն, մէկը Կէմլէկէն, և երրորդը Բիգա փաշայ տէրպէնտի ըսուած տեղէն պիտի սկըսուի . և այս կերպով մինչեւ հինգ ամիս լըմննալու յոյս կայ :

— Իզմիրի մօտ Մէնէմէն մէկ ագարակ մը քանի մը գողեր կոխելով եփ աղէկ գէշութիւն ըրած ըլլալնին պատմեցինք : Իզմիրու Իմփարսիալ պատուական լրագիրը ատոր վրայօք ձէրիտէի հավատիսէն աւելի մանրագոյներ կը պատմէ . ուստի այն պատմութիւնը լրացընելու համար ատոր ըսածն ալ հոս դնեմք . որով կ'իմացուի թէ այս անգամ չարագործներուն ասանկ բանի մը ձեռք զարնելը պատճառ սեպուած է . այլ բանին մէջ բարբարոսութիւն ալ կայ :

« Մօտերս Մէնէմէնի կողմը ագարակի մը մէջ 12 հոգիէ բաղկացեալ աւազակաց գունդ մը կը մտնէ . և այն տեղ գտնուած խեղճ երկրագործները սաստիկ կը չարչարեն և քանի մը հոգի կը մեռցունեն, որպէս զի դրամնին ուր պահած են նէ իմացընեն : Այս գազանաբարոյ անձինքը յիշեալ երկրագործաց ոմանց աչքը փորեր են . ոմանց կուրծքին վրայ եռացեալ ձէթ թափեր են, դանակով մորթը ճեղքելէն ետեւ . մէկ քանիին ականջները կտրեր են » :

Բայց այս չարագործներուն անձանցը վրայ Իմփարսիալին ու ձէրիտէին մէջ տարբերութիւն կայ . ձէրիտէն երկուքը քեֆալոնիայի և երկուքը խռուաթ և միայն մէկը օսմանեան հպատակ կ'ըսէ . Իմփարսիալը թէպէտ երկուքը յոնիացի կ'ըսէ . որ քեֆալոնիացիներն ալ անով կը հասկըցուին . բայց մէկը սկլաւոն և երկուքը օսմանեան հպատակ և ազգաւ յոյն կ'ըսէ :

— Բօսնիայի նահանգին ընդհանուր կուսակալ բարձրապատիւ հաճի Քեամիլ փաշային անցածները քիչ մը հիւանդացած ըլլալով, թէպէտ պէտք եղած բաները և մասնաւոր անձանց կողմէն տրուած աղերսագիրները քաղաքական կառավարութեան մեծ ատեանը կը հագայր . բայց շատերը այն խորհրդարանէն վստահութիւն չունենալով՝ իրենց գործերնուն վերաբերեալ աղերսագիրները տալու համար բարձրապատիւ փաշային առողջանալուն և կառավարութեան գործերը վերստին ձեռք առնելուն սպասեցին : Հիմա փաշան առողջացած է . և յիշեալ դատերը որ ետ մնացած էին . քաղաքական կառավարութեան ատեանին խորհրդակցութեամբը ամենայն արդարութեամբ տեսնելու, և իրեն իշխանութենէ տակ եղողները գոհ ընելու վրայ է :

— Այվալըքէն մարտի 16 ին (4 ին) գրուած նամակէ մը հետեւեալ լուրերը կը հրատարակէ տեղւոյս գաղղիերէն ժուռնալ լրագիրը :

« Յունվար ամսոյ ցուրտը, որ Այվալըք և շրջակայ երկիրները եփ աղէկ սաստիկ եղաւ այս տարի, գետնի տէր եղողներուն շատերուն վնաս տուաւ, շատ ձիթենիներ երելով . որ ամբողջ ժողովրդեան գրեթէ մէկ հատիկ ապրուստն է, որով բնակիչները հարկադրեցան երկու աղերսագիր գրել . ատոնց մէկը ներկայացուցին տեղւոյն կառավարիչ մեծապատիւ Օսման փաշային, և մէկալն ալ մօտերս անոր հաճութեամբ մեծազօր տէրութեան բարձրագոյն դուռը պիտի խրկուի : Այս երկու աղերսագիրներուն ալ նպատակը մէկ է . և այն է որ կը խնդրեն որ Այվալըքի նաւահանգիստը բացուի . որովհետեւ միայն այս եղանակը կայ գաւառիս բնակիչները իրենց հայրենիքը բերել տալու . որ օրէ օր կը ցրուին ուրիշ տեղեր կ'երթան իրենց ապրուստ ճարելու համար » :

— Տարւոյս րէպիւլ ախըր ամսոյ 26 ին ուրբաթ օրը[1] (փետրվար 16) . ժամ 11 ու կէսին ատենները Ատալիա քաղաքը երեք բոպէի մէջ 13 անգամ գետինը շարժեր է . և այն միջոցին ծովն ալ սաստիկ ալէկոծեալ էր արտաքոյ սովորական կարգի : Այս գետնաշարժէն քաղաքին մէջ շատ շէնքեր կործանեցան . բայց գոհութիւն Աստուծոյ մարդու վնաս պատահած չպատմուիր :

— Սամսուն քաղաքը ինկիլիզի շոգենաւին գործակալին սենեակը գող մըտեր, և 8000 ղուռուշի չափ ըստակ վերցուցեր են :

Դրապուզան ալ մէկ եւրոպացի վաճառականի մը տուն գող մտեր է, և

1 Ճէրիտէի հավատիս տաճկական լրագիրը կ'ըսէ . « Սալի հաւ չէհրի րէպի խըլ ախըրընըն օն ալթընձը ճիւման կիւնիւ » . Բայց այս տարի րէպիւլ ախըր ամսոյ տասն և վեցերորդ օրը երկուշաբթի էր . որ ուրբաթէն հեռու է . ուստի մենք կարծեօք քսան և վեց դրինք . որ հինգշաբթի է . և լուսնոյ օրերը ամէն տեղ միակերպ չի հաշուելուն համար կրնայ ըլլալ որ Ատալիա ուրբաթ օրը 26 հաշուած ըլլան : Այս սրբագրութիւնը հոս ծանուցանելը կարեւոր սեպեցինք :

մինքն՝ Մօռմօն պիտի չի զլուցուի) : Ամէն եղբայրնիր հոն վազեցին . և բազմութիւննին ուժերնին նորոգեց : Ամէնն ալ քուէ ձգելու իշխանութիւն ունէին . բայց այս քուէ ձգելուն առաջնորդողն ալ միայն Ճօզէֆ Ջմայթին կամքն էր . որով Իլլինօացիներուն բոլոր շահը իրեն ձեռքը գիլուած գտնուեցաւ : Այն ատենը շինուեցաւ Նաուվու մայրաքաղաքին, որուն անունը ամերիկացիներուն հին լեզուէն է . և այս քաղաքը՝ Մօռմօններուն մայրաքաղաքը եղաւ . մէկ բարձր ապառաժի մը վրայ ամուր բերդ մը, որուն բոլորը պատած է քաղաքը . որ շատ աղէկ և գեղեցիկ շէնքեր ունի[1] :

Ջմայթ Նաուվու քաղաքը քաշուելով՝ ինքզինքը անկախութեան տուաւ . մէկ կանոնց (հարէմ) մը շինեց . և Եւրոպայի հին ատենը գործածուած զեղխութիւնները և անամօթութիւնները ամէն կերպով 'ի գործ դնել սկըսաւ . մինչեւ որ վերջապէս ամերիկացիները զինքը հրաշէնքի բանեցին սպաննեցին . բայց գաղափարները և հնարած աղանդը աշխարհքէս չի կրցան վերցունել :

Կը տեսնես որ այս մարդուն մտքին մէջ հաստատած գիտաւորութիւնը ինչ է եղեր : Իրեն վարդապետութեան պինտ վերջին խօսքը տակաւին զլուցուած չէ : Երեւցթքը Աստուածաշունչ գիրքը ձեռք բռնելով կրօնամոլութիւն մըն է . բայց բուն միտքերնին այն է որ՝ իրենց կամքերնուն միութիւնը Ամերիկայի ռամկապետական կառավարութեան բաժնուած ուժին դէմ դնեն . և իրենց ուժը յաղթող հանդիսացընեն : Միացեալ նահանգաց խակական թշնամին ասոնք են . և այս կառավարութիւնս ալ որ պատժէ և աքսորէ նէ՝ այն մարդը կուգայ ասոնց մէջ կը խառնըվի : Ասոնք մինչեւ ապառաժուտ (ռօշէօզ) ըսուած լեռները վռընտուեցան . հիմա նորէն գլուխ վերցուցած են . և բանի տեղ չի սեպելու թշնամիներ չեն : Իրենց ձեռքը երկու մեծ միջոց ունին . արծաթասիրութիւնն ու կեղծաւորութիւնը . և թէ որ պէտք եղած զգուշութիւնը չըլլայ նէ պարան, ասոնք մէկ կառավարութեան դէմ միութիւն մը պիտի հնարեն ու կարգի դնեն . և յիսուն վաթսուն տարին ետքը՝ մէկ մըլէգին բացարձակ բռնական իշխանութիւն մը կ'ելլէ դաշնակիցներուն հասարակապետական կառավարութեանը դէմ :

1 Ֆրանսայի թագաւորութիւնը վերցնել և հասարակապետութեան փոխելէն ետքը կօմունիստները կ'ուզէին որ իրենց դրութիւնը Ֆրանսայի մէջ արմատացընեն, ամենայն ինչ հասարակաց ընելով . և բոլոր իշխանութիւնները վերցընելով և ամէն մարդ իրարու հաւասարցընելով : Քանի մը անգամ ոտք ելան, և չի կրնալով գլուխ ելլել յոյսերնին կտրեցին : Այն ատենը Քապէ անուն մէկը խորհեցաւ այս դրութեամբս առանձին ընկերութիւն մը և ազգ մը հաստատել ամերիկայի մէկ կողմը . որուն անունը Իքարիա դրաւ . եփ աղէկ մարդ համոզեց հոն խրկեց . բայց այն տեղն ալ չի յաջողելով ցրուեցան . շատերը Եւրոպա եկան և Քապէի դէմ ամբաստանութիւն հանելով Քապէն իբրեւ խաբեբայութեամբ ատոր անոր ստակը իրեն քաշող դատապարտել տուին : Քապէ ինքը՝ Ամերիկայէն դառնալու կարողութիւն չունեցող մարդոցը հետ մէկ տեղ հոն մնաց . և վերջապէս այս Նաուվու քաղաքը եկաւ բնակեցաւ :

անկէց ալ էփ աղէկ բան պակսած կայ։

— Խարբերդէն մարտի 8 ին — 20 ին կը գրեն։ Երկուշաբթի օրը (մարտ 5) Պօնայի կուսոյն մէջ բռնուող գերիներէն 100 հոգիի չափ Խարբերդ բերուեցան 300 ձիաւոր պահապան զօրաց ընկերութեամբ։ Ասոնց մէջն էր Մօսգարի փաշայն, և Հերսէկ գաւառէն ուրիշ փաշայ մըն ալ։

— Անցած շաբթու Սարը սատըր գիւղը եղած սպանութիւն մը պատմեցինք. որ բարձրապատիւ փաշայն ասիկայ ընողները կը փնտռէր։ Փաշային ջանքը բան մասին յաջողեցաւ. Տիմէգօքայի կողմը պտտող զինուորները այս յանցաւորներէն երեքը բռնեցին. երկուքը տաճիկ, և մէկը հռոմ, նոյն Սարը սատըր գեղէն։ Գոխալ Խօւկին մեռցընողը իրենք ըլլալը առնք իրենց բերնովը խոստովանեցան։ Փաշան այս բռնող զինուորները առատօրէն վարձատրեց. և հիմա ասոնց ընկերներն ալ փնտռելու ետեւէ են։ Բարձրապատիւ փաշայն, գեղերը կամ քաղաքները գողութիւն ընող կամ ճամբաները աւազակութի ընող մարդ մը բռնողին 500 ղուռուշ պարգեւ տալու խոստմունքը նահանգին ամեն կողմը հրատարակեց. և մէկ անգամ մը գողի ձայն առնեն նէ՝ սաստիկ պատուէր ըրաւ որ մինչև բռնուի նէ չի հրատարակեն. և գողը ծանուցանողն ալ չիմացընել խոստացաւ. որ այս չըլլայ նէ գողերը զիրենք ձեռք տուողը ով ըլլալը գիտնալով մաքերնին կը պահեն. և կըրելու պատիժներնուն ժամանակը անցնելով ազատին նէ, ինչ և ըլլէ կերպով անկէց վրէժ առնելու կ՚աշխատին։

— Անծաղօր տէրութեան արտաքին գործոց տեսուչ նախարարը Պուղտանի կառավարութենէն յատուկ նամակով մը ուզած էր որ այն իշխանութե երկրին բնական և արուեստական բերքերէն բան մը խրկէ Կոստանդնուպօլիս, որ Լօնտրայի հանդէսին խրկուի. և թէպէտ միջոցը քիչ ըլլալով շատ տեսակ բան ժողվելու ժամանակ չի կար, այսու ամենայնիւ Պուղտանու կառավարութիւնը բաւական բան ժողվեց. և կարեւոր գիտելիքներ ծանուցանող տեղեկութիւններն ալ գրելով խրկեց Կոստանդնուպօլիս. որ Լօնտրա խրկուեցան։ Ասոնք 24 հակ (տէնկ) են. և 24 կտոր ալ դժուարագիւտ ծառեր կան իրենց բնական հաստութեամբ առանց տաշուելու. որոց ամենը մէկէն 6500 օխայ կը կշռէ. ըսել է, ամեն մէկը իրարու վրայ հաշուելով 270 օխայ 334 տրամի չափ. որ այս հաստութեամբ ծառ յիրաւի դժուարագիւտ է։

Պուղտանէն եկած արուեստաշէն բաներուն մէջ մասնաւորապէս յիշատակելու արժանի մէկ նորաձեւ կառք (հնիմօլ) մը կայ. որուն ձեւը՝ ծովու խեցեմորթի կեղեւի ձեւ է։ Ասանկ բանի մը համար այս ձեւը չի տեսնուած բան մըն է. և շինողն ալ շատ աշխատեր է փայտերու այլ և այլ ձեւով և մեծութեամբ կտորներ իրարու փակցունելու որ այն ձեւը առնէ. բայց այս շատ կտորներէ շինուած ըլլալը նոյն իսկ կառքին գեղեցկութեանը բնաւ չեն վնասած։ Փայտեղէն և երկաթեղէն շէնքերը և կաղմածը (տէօշէմէն) և գոյնը՝ տեսնողներուն շատ հաճելի եղան. և յիրաւի արուեստաշէն բաներուն մէջ շատ աշխատութիւ շինուած բաներուն մէկն է։ Այս կառքը Պ. Պէր կառագործին գործարանը շինուած է Պ. Իալիմեան վարպետին տեսչութեամբը։

— Պուքրէշէն կը գրեն որ ռուսաց զօրքը Մոլտաւու երկրէն ելլելու պիտի սկսին առաջիկայ ապրիլ ամսոյ մէկին. և մինչև նոյն ամսոյ 13 երրորդ օրը ամենն ալ պիտի երթան. Անծաղօր տէրութեան կողմէն հոն գտնուող գործակալ մեծարգոյ Էհմէտ Վէֆիք էֆէնտին ալ Կոստանդնուպօլիս դառնալու պատրաստութիւններու վրայ է. բայց կ՚երեւի որ կամ Պուքրէշ կամ Եէրկէօկ գունդ մը հետեւակ զօրք և խումբ մը կամ երկու ձիաւոր զօրք պիտի ձգէ. մինչեւ որ բուն երկրին զինուորութիւնը աղէկ կարգի դրուի. և սահմանապահ զօրքը և գաւառներուն պահապան զօրքերը լմննան. որոնք օր առաջ կարգադրելու համար ուլահու կառավարիչ մեծապատիւ Ստիրպէյ իշխանը մասնաւոր հոգ ունի։

— Ամեն տարի հրեաներուն պասեքը (խամուրսուզ պայրամը) մօտեցած ատենները կ՚սկսի ձայն մը պտըտիլ. որպէս թէ հրեաները օտարազգի տղայ մը կը բռնեն. և անոր արիւնը իրենց կրօնական արարողութեանը կը խառնեն։ Այս ձայնը նորոգելու այս տարի ալ առիթ մը գտնուեցաւ։

Անցածները Պալատու կողմը հրեայ երիտասարդ մը տաճկի տղու մը հետ կը ծեծկուի. տղան կը ծեծէ և գետինը կը զարնէ։ Էփ աղէկ մարդ վըրայ կուգան կը ժողվուին. կռուողները իրարմէ կը զատեն. ոստիկանութե մարդիկ ալ եկած ըլլալով հրեայն կը բռնեն։ Նոյն հետայն ձայն մըն է տարածեցաւ. որ տաճկին տղան անյայտ ընելու միտք ունին եղեր, անկէց պալատու բնակիչներուն ստորին կարգի մարդիկը հրեաներուն նեղութի տալ սկսան։ Բարձրագոյն դուռը ասոր վրայ տեղեկութիւն առնելով ոստիկանութեան տեսուչ բարձրապատիւ նախարարէն խնդրեց որ սաստիկ և անաչառ քննութիւն մը ընէ, հետեւաբար քրիստոնեայ ազգաց պատրիարքներուն ալ հրաման գնաց որ իրենց ժողովուրդին ազդըրեն. որ հրեաներուն նեղութիւն չի տրուի, չէ նէ՝ անհնազանդը սաստիկ կը պատժուի։ Հրեան քանի մը օր բանտը մնալ պէտք կ՚ըլլայ տաճկի տղուն քիչ մը ծանրկէկ վիրաւորուած ըլլալուն համար. որ գետինն ինկած ատենը փայտով բեռնաւորված ձի մը կ՚անցնի եղեր անկէց. և վիրաւորելուն պատճառներուն մէկն այս է եղեր. բայց տաճիկ տղուն ծնողքը յատուկ գանգատ են ըրեր հրեային համար։ Արդարութիւնը կը պահանջէ որ ասանկ բանի մը համար եղած գանգատը անկաշառ ետեւ չի ձգուի. և պէտք ալ է կարեւոր քննութիւններ ընել այս բանիս վրայ. բայց հրէին բանտ մնալը հասարակաց մէջ տարածուած համբաւը չարդարացըներ։

— Ներկայ ժամանակս քանի մը երկիր շատկեկ գտնուող [illegible] անուանեալ հիւանդութեան վրայ՝ Կոստանդնուպօլսոյ բժշկութեան կայսերական դպրատան նախկին աշակերտներէն հայ[illegible] զինուորական հիւանդանոցի բժիշկ Պ. Բարունակ Պրաթիկեանը հետեւեալ բժշկական տեղեկութիւնները կուտայ։

« Այս հիւանդութիւնս թօքին օդային ճամբորդներուն կամ [illegible] ներուն բորբոքումն է. որուն վրայ 1580 թուականէն առաջ բժշկական ճիշդ տեղեկութիւն մը չի կայ։ Հին բժիշկները ասոր տեղական հանգամանքը որոշելու միտ չի դնելով այն հիւանդութիւններուն կարգը դրին. որ մարդկային գործարանաց մէջ յատուկ տեղ չունին. այլ մարդկային կազմածոյն ընդհանուր տրամադրութեանը աւրըւիլ մըն են։ Հիմակուան բժիշկները իմացած են որ մասնաւոր մէկ անդամոց մը, այսինքն՝ թօքատաւններուն բորբոքումն է. և տարափոխիկ է. մէկէն մէկալին կ՚անցնի. երեւոյթներուն մէջն ալ միակերպ չէ, ոմանց վրայ մէկ տեսակ և ուրիշներուն վրայ ուրիշ տեսակ նշաններով կ՚երեւի։

« Ընդհանրապէս տեսնուած նշանները ասոնք են։ Հիւանդութենէս բռնուողին երեսները կը կարմըրին. աչքը կը մըթնէ. ականջը կը խօսի. թըմրութիւն կ՚ունենայ. գլխու ցաւ և հազ կ՚ունենայ, որով չի կրնար հանգիստ քնանալ. գլխուն ցաւը ոմանց սաստիկ և ոմանց թեթեւ կ՚ըլլայ. ցաւոյն տեղն ալ երբեմն գագաթը, և երբեմն միայն ճակատը կամ երկու ընքուններուն միջոցը կ՚ըլլայ, և դէպ ՚ի պարանոցը կ՚իջնայ. որ հիւանդը չի կրնար գլուխը երերցընել. թեւերուն ու յօդուածներուն մէջն ալ կը մըտնէ. որ կոտրտելու պէս ցաւ մը կուտան։

» Հիւանդութիւնը ինքնին թեթեւ է. բայց հիւանդը շատ կը տկարացընէ, ոտքերն ու ձեռքերը կը թուլնան. և բժշկելէն ետքն ալ տկարութիւնը քիչ մը ատեն կը տեւէ. բայց վախնալու բան մը չէ։ Բժշկական գիտութեանց վարժ չեղողները այս տկարութիւնս տեսնելով կրնան խաբուիլ. և ուրիշ տեսակ աւելի ծանր և վախցունելու հիւանդութիւն մը կարծել։ Հիւանդին վրայ ախտաւոր տաքութի (հումմա) կուգայ. բազկին երակները (նապըզը) լեցուն և արագ կը նետէ. արիւն առնուի նէ՝ ելած արիւնին երեսը մար չի կապեր. և մակարդը կակուղ կ՚ըլլայ. երբեմն ալ ասոր հակառակը կը տեսնուի։

» Հիւանդութե տեղը օդային ճամբաներուն մէջն է. բայց բորբոքման կէտը ամեն մարդու վրայ մի և նոյն տեղ չըլլար. իւրաքանչիւր անձին բնութեան և ուրիշ պարագաներուն համեմատ կը փոխուի։ Հիւանդին քթին ծակերէն մինչև որկորին բերանը պատող խժամաշկին է բորբոքման տեղը. հիւանդին հոտառութիւնը և բերնին համը կ՚աւրուի. քթին ծայրը կը կարմրի, կ՚երի, և անոր ջուրի պէս հեղուկ մը կը վազէ. կը փռնգտայ. աչքին կոպերը քիչ մը կ՚ուռենան. լուսոյ դէմ չի կրնար նայիլ և աչքը կը ջրոտի։ Ասոնք ամենն ալ [illegible] նշան են։ Ձայնը կը մարի. որկորին ծակը երոցք մը կ՚խմանայ. կուրծքը կը գոցուի և կը ցաւի. շնչառութիւնը դժուար կ՚ըլլայ և կը հազայ սաստիկ, և խժային մազաս (պալղամ) դուրս կուտայ. որ բժշկուելէն ետքն ալ ժամանակ մը կը տեւէ. բերանը կը ցամքի և ծարաւ կ՚ունենայ. բայց ջուրէն համ չառներ. ախորժակն ալ կը կորսնցընէ։ Լեզուին գոյնը ճերմակ կ՚ըլլայ և սիրտը կը խառնուի և կը բարախէ. վերջերը փորքըշուք ալ կ՚ունենայ։

« Այս հիւանդութենէս բռնուող մարդը թէ որ ծեր է, կամ առաջուց ուրիշ հիւանդութիւն քաշելով տկարացած է նէ՝ կրնայ մեռնիլ. ուրիշ դիպուածոց մէջ մահաբեր չէ։ Հիւանդութեան բուն պատճառը անծանօթ է։ Ամեն տարիքը մասնաւոր կերպով կ՚երեւի թէ ասոր տրամադրութիւն մը կուտան. 20 էն մինչև 60 տարեկանները աւելի ենթակայ են ախտիս. բայց անվտանգ կ՚անցընեն։ Օտարներուն քիչ կը պատահի. բայց գրեթէ միշտ կը մեռցունէ։ Կնիկ մարդիկ երիկ մարդոցմէն աւելի ասոր ընդունակ են. նմանապէս ուժեղ և քաջառողջ անձինք, կարծեմ իրենց առողջութեան վիճակին վստահելով և օդոյն ներգործութենէն չի զգուշանալով յաճախ կ՚ըստանան այս հիւանդութիւնը։ Սենեակէն դուրս չելլելը և դուրսի օդէն զգուշանալը պահպանողական աղէկ դեղ մըն է։ Շատ անգամ դիտեր են բժիշկները որ՝ բազմամարդ քաղաքներուն մէջ հիւանդութիւնս տիրած ատենը՝ գիւղերը գրեթէ բոլորովին ազատ են անկէց. և կը հետեւի որ բազմամարդութենէն աւրուած օդը այս հիւանդութիւնս տարածելու միջոց կրնայ ըլլալ։ Բայց օդոյն մասնաւոր ազդեցութիւնը չենք գիտեր թէ ինչպէս է։ Օդոյն մէկէն ՚ի մէկ թացութենէ չորութիւն կամ տաքութենէ ցրտութիւն փոխուիլը, և անդրադարձեալ, կրնան հիւանդութեանս պատճառ ըլլալ։ Ուստի ասոր ալ շատկէկ երեւցած ժամանակներն են գարնան և աշնան եղանակները։ Ամառն ու ձմեռն ալ դիւրափոփոխ ըլլան նէ՝ հիւանդութիւնս կրնայ զօրանալ։

» Ախտը թեթեւ եղած ատենը քրտնցունող և կակուղցընող խմելիքներ տալ. ոտքերը մանանեխով (հարտալով) ջուրը դնել. լուծող կամ կակղացընող դրեխ (իհնթիքան) ընել. կերակրոյ ժուժկալութիւն թող ընէ հիւանդը, և անկողինէն, կամ գոնէ սենեակէն դուրս չելլէ։ Հիւանդութիւնը [illegible] շուտով և շատ կը տկարացընէ. ուստի արիւն առնելու չափազանցութիւն ընելու չէ։ Բայց ուժեղ և արիւնոտ ըլլայ. և [illegible] սաստիկ ըլլայ նէ՝ արիւն կ՚առնուի. բայց խիստ չափաւոր կերպով։ Փսխեցընող և լուծող դեղերը աղէկ կուգան. քրտինքը պաղեցնելը աղէկ չէ՝ թէ որ քրտնի նէ։ Քրտնցընող դեղերուն ամենէն աղէկն է դեղավաճառներուն [illegible] ըսածը. որ տաճկերէն [illegible] անունով կը ճանչցուի. և արիւնին տաքութիւնը կը կտրէ։ Նմանապէս [illegible] ըսուածը. 3 էն մինչեւ 6 կամ 7 ցորեն՝ թէ որ մաղաս չի բակուիր նէ։ Դեղոյն գործածութե ատենը հիւանդին փորը քշել սկսի նէ՝ դեղը կտրէ։ Թմրեցընող դեղերուն մէջ աղէկներն են ափիոն և [illegible], 24 ժամու մէջ կէս ցորենէն մինչև երկու ցորեն։ Սփիկայ հազը և փորքըշուքը կը կտրէ։ Փորքշուքը շատ ըլլայ նէ՝ [illegible] և ափիոն [illegible] դրեխ ըրէ. և [illegible] ըսուած դեղը խմցուր. որ դեղավաճառները [illegible] կ՚ըսեն։ Թէ որ հիւանդը հիւանդութեան վերջերը կը նայիս որ ուժ չի կրնար առնել և վրայ չգար նէ՝ [illegible] (էօթաւթօ ափքինա) կ՚առնես երկու ցորենէն մինչև 25 ցորենի չափ. քիչ մը ակինով հատուեց (հապ) կը շինես և կուտաս »։

Եւրոպայի նոր լրագիրներէն ոմանք կը պատմեն որ՝ այս [illegible] հիւանդութեանս դեղերուն կարգը շատ համբաւ առած է [illegible] ըսուած դեղը. Վերյիշեալ յօդուածին հեղինակ մեծարգոյ Պ. Բարունակին այս բանիս վրայ հարցուցինք նէ՝ ըսաւ. կուրծք կակղըցընող աղէկ դեղ է. և թէ որ հազը և [illegible] քիչ ըլլայ նէ կրնայ օգտել։ Բայց [illegible] շատ ըլլայ նէ, որովհետեւ այս դեղը անոյշ մէկ բան մըն է. մէջը շատկէկ շաքար կը մտնէ. ուստի հիւանդին տալ չի վայլեր. դուցէ տաքութիւնը, որով և [illegible] և տկարութիւնը և հազը սաստկանայ։ Այս մասնաւոր տեղեկութիւնս ալ հոս դնելը պատշաճ դատեցինք։

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ։ Պարսից կառավարութիւնը մտաւորական յառաջադիմութեան մէջ օր ըստ օրէ զարգանալու նշաններ կը ցուցընէ։ Յունուար ամսոյ մէջ մէկ նոր լրագիր մը հիմնեցաւ. որ պարսից լեզուաւ կը տպուի Թէհրան քաղաքը, շաբաթը անգամ մը. անունն է Ռուզնամէ տար էլ խիլաֆէի Թէհրան. այսինքն ժամանակագրական [illegible] Թէհրանայ [illegible]։ Տար [illegible]. արեւելեան ոճով և առաքացոց բարբառով կը նշանակէ [illegible]. որովհետեւ թագաւորք իրարու ետեւէ յաջորդաբար հոն կը նստին։ Այս լրագրիս հրատարակման գործը յանձնուած է Պ. Պէրճիս անուն անգղիացի գիտնականի մը։

Շահը մասնաւոր հրովարտակով մէկ մէկ յատուկ դեսպան պիտի խրկէ ին-

կիլիզի կառավարութեանը 'ի Լօնտրա, և ինկիլիզի Հնդկաստանի վաճառականութեան ընկերութեանը 'ի Պոմպայի։ Լօնտրա երթալու համար ընտրեց Շէֆի խանը. և Պոմպայի երթալու համար Հիւմէյխ խանը. ասոնք երկուքն ալ մօտերս ճամբայ պիտի ելլեն։

Շահը միտք ունի գարնանամուտէն ամիս մը ետքը, այսինքն՝ ապրիլ 10էն ետքը իր տէրութեան քանի մը երևելի քաղաքներուն այցելութեան երթալու. և նախ Սպահան պիտի երթայ. որ պարսից մեծ, հին և հարուստ քաղաքներուն մէկն է, և մինչև ԺԸ դարուն վերջերը Թագաւորանիստ էր. բայց աֆղաններուն սահմանին մօտ ըլլալով որովհետև ատեն ատեն աֆղանները քանի որ պարսից երկիրը ասպատակէին նէ այս քաղաքը ոտնակոխ կ'ըլլար, Թագաւորները աւելի ներսերը երթալով Թէհրան քաղաքը աթոռանիստ ըրին. և այն ատենէն 'ի վեր Սպահան անշքացաւ. և օրէ օր իյնալու վրայ է։ Սպահանի ծաղկեալ ատենը, Շահ Աբբաս Թագաւորին ժամանակը, այս Թագաւորը Հայաստանի արևելեան կողմերու հայազգի բնակիչները անկէց բռնի հանեց, և Սպահանու Զէնտէրուտ գետին միւս երեսը բնակութիւն ցուցուց. որուն անունը դրուեցաւ Նոր Ջուղայ։ Այս տեղի բնակչաց յաջողութիւնը Սպահանի հետ կապուած ըլլալով՝ Սպահան անշքացաւ նէ, Նոր Ջուղայ ալ առաջին փառքէն ինկաւ, հայազգի բնակիչներէն շատն ալ աֆղաններուն արշաւանքէն ինչքերնին և կեանքերնին վտանգի մէջ տեսնելով Հնդկաց երկիրը գաղթեցին։ Հնդկաստանի հայերը գրեթէ բոլոր անկէ գացած են. ուստի Հնդկաստան ալ ըստ եկեղեցական կառավարութեան Նոր Ջուղայի առաջնորդութեան վիճակներուն կարգը սեպուած է։ Շահին այն կողմը ճանապարհորդութիւն ընելովը յոյս կայ որ այն տեղի բնակչացը օգուտ մը ընէ։ Եւրոպացի տէրութեանց դեսպաններն ալ այս ճանապարհորդութեանս մէջ, որ կը կարծուի թէ վեց ամիսի մը չափ կը քշէ, շահին ընկերակից պիտի ըլլան։

Շահը հրաման հանեց որ Շիրազ, Դէպրիզ, և ուրիշ քանի մը քաղաքներ ալ զինուորներու կայարան (քարաւուլխանէ) շինուի պահապան զօրաց համար. որ մինչև հիմա չի կար. և շատ ալ հարկաւոր էր. որովհետև ընդարձակ քաղաքներու մէջ բնակիչ շատ ըլլալով դէշութիւն ալ յաճախ կը պատահի, և զինուոր պէտք եղած ատենը երբոր պատրաստ զօրք չի գտնուին նէ՝ չարագործը իր ընելիքը կ'ընէ. և անկէց ետքը փախչելու և արդարութեան պաշտօնէից ձեռքէն ամենայն ապահովութեամբ ազատելու ժամանակ կ'ունենայ։ Այս օգտակար տնօրէնութիւնը՝ պարսից տէրութէ փոխարքայ Միրզա Դաքի խանին խորհրդովն է. և որովհետև այս բարձրաստիճան պաշտօնատէրը շատ աշխոյժ և խոհեմ անձ մըն է, ուրիշ օգտակար կարգադրութիւններ ալ կը յուսացուի ասոր իմաստուն և աշխարհավար թելադրութեամբը։

Շահը և փոխարքայն իրենց անձինը և պալատին պահպանութիւնը քրիստոնէից ձեռքը յանձնելը ապահով սեպած են. ուստի շահը հրաման հանեց որ հայ և քէլտանի և նաստուրի հպատակներէն 2000 հոգի զինուոր գրուին. և ասոնք ըլլան շահին և փոխարքային Թիկնապահ և պալատական զօրքերը։

Պ. Լէնծի ինկիլիզ զօրապետը, որ շատ ատենէ 'ի վեր զօրավարութեան պաշտօնիւ պարսից տէրութեան ծառայութեանը մէջ էր, փետրվար 7 ին մեռաւ։ Շահին սիրելի էր ասիկայ. ուստի հրաման ըրաւ որ հայոց յանուն սրբոյն Թադէոսի առաքելոյ կառուցեալ եկեղեցւոյն բակը Թաղուի. և Թաղման հանդէսն ալ փառաւոր ըլլայ։ Շահին հրամանը կատարեցաւ. և քրիստոնէի ասանկ փառաւոր յուղարկաւորութիւն մը Պարսկաստան տեսնուած բան չէր։

Պապէք աղանդաւորները որ անցածները յայտնի ապստամբութեամբ գըլուխ վերցուցած էին Զէնկեան քաղաքին կողմերը, և շատ դէշութիւններ կ'ընէին, կառավարութէ 'ի գործ դրած զօրաւոր միջոցներովը բնաջինջ եղան. բնակիչները այս կատաղի աղանդաւորներուն դէշութիններէն ազատեցան. երկիրը հանդարտեցաւ. յայտնապէս այս աղանդը խռովանող չի մնաց. բայց նախնթաց պատերազմներուն ատենը և նոյն իսկ աղանդաւորներուն ձեռօքը քաղաքին շատ տեղերը քանդեցան։ Քաղաքին դիրքը վաճառականութեան շատ յաջողակ ըլլալուն համար չեմք կարծեր թէ Զէնկեան երկար ատեն անապատ մնայ.

ԱԶԳԱՅԻՆ

Կեսարիոյ Թալաս գիւղի բնակիչ բարեյիշատակ Կիւլպէկեան հանգուցեալ մահտեսի Կիւլապի աղային նոյն գեղին մէջ ուսումնքը ծաղկելու համար ըրած ջանքը, դպրատունը պայծառացընելը, և նոյն դպրատանը պէտքը հոգալու համար Մաժիննեան ընկերութեան գլխաւոր ջանադիրներուն մէկը ըլլալը՝ ժամանակ ժամանակ լրագիրներուն մէջ պատմուած ըլլալով արդէն ամենուն ծանօթ եղած է։

Նոյն հանգուցեալ մահտեսի Կիւլապի աղային ազնուական եղբարք մահտեսի Աւետիք, Գալուստ և Քերոբէ աղայքը մինչև հիմա նոյն հոգւով ընթանալով՝ հանգուցելոյն յիշատակը իրենց անուանը հետ անմոռաց կը պահեն. միայն գեղացւոց և համայն բարեսիրաց՝ հանգուցելոյն մահուանը վրայ ունեցած սուգը գեղեցիկ մխիթարութեամբ կը մոռցընեն։ Մանաւանդ երբ կը տեսնէ ժողովուրդը որ մահտեսի Կիւլապի աղային ծագկահասակ որդին մահտեսի Մերոբէ աղայն իւր հօրը ընթացքը բռնած է. և շատ մեծ յոյս և ակնկալութիւններ կուտայ իրեն համար։ Մահտեսի Կիւլապի աղային կենդանութեանը ատենէն սկսած էր դպրատան շէնքը ուսանող մանկանց համար պզտիկ գալ. ուստի խորհեցաւ և սկսաւ իւր ծախքովը յիշեալ դըպրատանը շէնքին մէկ ընդարձակ սրահ մը աւելցընել. բայց ասոր կատարումը տեսնելու կեանքը չի բաւելով՝ բարենախանձ եղբարքը անոր սկսած գործը կատարեցին։ Որքան մեծ մխիթարութիւն է ասոնց, երբ տեսնեն որ իրենց ծախուց և աշխատանաց պտուղը կը քաղեն թէ ուսուցչաց և թէ ուսանողաց անխոնջ ջանքովը։

Նման մխիթարութիւն մը եղաւ իրենց և բոլոր գիւղացւոց, մարտի 4 կիրակի օրուան եղած դպրոցական փառաւոր հանդէսը։ Քառասունի չափ տղայք նոյն դպրատան աշակերտներէն հասարակ ընթերցմունքնին և գիրերնին լրմնցուցած ըլլալով այն շաբթուն քերականութիւն պիտի սկսէին. ուստի կիրակի օրը նոյն տղայքը եկեղեցւոյն աւարտմանէն ետքը Թափօր մը կազմելով ձեռքերնին մոմերով՝ իրենց յարգի և բարեջան ուսուցիչներուն հետ դպրատունը գացին. և այն տեղը երգեր զըրուցուել և ճառեր կարդացուելէն ետքը հանդէսը արձակեցաւ. և ամենուն այն օրուան բերնին խօսքը դպրատունը պայծառացընելու համար իրարու յորդոր մատուցանելէն զատ բան չէր։ Այս հանդէսին հետ էին նա և քառասուն և հինգ ուրիշ տղայք ալ, որ քերականութեան սկզբունքներուն և պարզ և անսխալ շարադրութիւն գրելու վարժուած ըլլալով, այն շաբթուն ճարտասանութիւն պիտի սկսէին։ Կիւլպէկեան մահտեսի Աւետիք յարգի աղայն թէ և անձամբ հիւանդոտ և ցաւագար, բնաւ մէկ ժամանակ մը երբոր դպրատան համար խորհիլ խօսիլ և բան մը ընել պէտք կ'ըլլար, իւր ցաւը գրեթէ բոլորովին կը մոռնար. երախտապարտական ժրութիւն մը կուգար վրան ինչպէս որ այս անգամի հանդէսին ալ տեսնուեցաւ. որուն գրեթէ գլխաւոր հանդիսադիրն էր։

Մաժիննեան ընկերութիւնը, որուն տեսչութեանը և խնամքը տակն է այս դպրատունս, չէ թէ միայն Թալաս գիւղը անդամներ ունի. այլ և Կեսարիա ալ. և Թալասէն և Կեսարիայէն վաճառականութեան գործով Կոստանդնուպոլիս գտնուող մեծարգոյ անձանց անխոնջ աշխատութեամբը ընկերութէ գլխաւոր տեղը Կոստանդնուպոլիս եղած է. որոյ խնամքն ալ գիւղին դըպրատանը այսքան յառաջ գացած ըլլալուն մեծ օգուտ ունի։ Այս ընկերութեանս անդամներէն քանի մը հոգի մեռած ըլլալով, մէկ քանին ալ այլ և այլ գործերով Կոստանդնուպոլսէն դուրս գտնուելով, կամ թէպէտ Կոստանդնուպոլսոյ մէջ ներկայ, բայց ծանըր զբաղմանց մէջ ըլլալնուն համար ժամանակ չունենալով երկար ժամանակէ 'ի վեր մէկ տեղ գալու, թէպէտ առաջին ջանքէն պաղած չէն, բայց ընկերութիւնը ըստ արտաքին ձևոյն տըկարացածի պէս եղաւ. ուստի պատեհութիւն եղածին պէս ժողովականները ժողովելով նոր կարգադրութիւն մը դնելու միտք ունին։

ՈՒՂԵՐՁ

ՅԵՐԱԽՏԱԳԷՏ ՄՏԱՑ ՇԱՐԺԵԱԼ

ՎՍԵՄ ԲԱՐԵՐԱՐՈՒԹԵԱՆՑ

ԱԶՆՈՒԱՓԱՅԼ ԳԱԼՈՒՍՏ ԱՂԱՅԻ ԿՈՍՏԱՆԴԵԱՆ

ԲԱՐԵՋԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆԻ ԴՊՐՈՑԻՆ

ԴԱՒԱԹԻՈՑ

Ձիթենեաց նուիրական ոստ նուիրի յանոյշ կիթառ
Ընդ անմահ դիւցազնական առաքինի ընտիր գործոց
Այնուամենայն 'ի ձեռն ոգւոյն 'ի հրաճօճ կամարաց
Արդ սիրազեղուն պաշտպանի դպրոցիս։
Յառագաստ յայն որքազան գորով սիրոյ պարս առեալ
Հոգեկան և հայրենեաց հրաշացեալ միշտ աննախանձ.
Յափշտակեալ արթուն բբօք զամբաւ բարիս 'ի կշռոյն
Կրիտողայի անմահացելոյն.
Պիւռոսի լուսահիւսակ զակն կրէ 'ի գահ մտայն
Ի ճաճանչ Վարժարանիս վսեմ 'ի խորհ յողջոյն 'ի վարս.
Շարժեալ զմեզ յուսման նախանձ բարոյական գիտութեան
Քան զԱսկրատես անզոյգն յիմաստունս.
Բիւրական յանցս անկեալ զերթ ձիթենի այն պտղալից
Խոստանամ ոստք երկնուղէշ միշտ դպրոցիս լեալ հովանի.
Յոսկեգագաթն լերանց բարձանց շնչել զեփիւռ քաղցրասիգ
Հանդուցանել իսկ երամս մանկանց։
Բոյս վսեմ քաջի տնկոյ քաջաբողբոջ քաջերուանի
Աւանդէ աճեցուցեալ զաւանդն յիւր զարմ հօրամոյն.
Զաստուածաձիր զայն տաղանդն 'ի բոյս մանկանցս 'ի յարգիլ
Ի մուտ 'ի տաճար սուրբ հարսնարանին։
Միշտ կազմէ սեղան սիրոյ պարս առնուլ դասուց մանկանցս
Սիրալիր յայն սեղանոյ բոց ցոլացեալ շողան ձիգք.
Սիրոյն չքնաղ սիրոյն անճառ սիրոյն անմահ 'ի հոգիս
Լրումն օրինաց և աստուածային։
Դպրոցիս մանկունք հայամ զի կամք մինչ ցաստ մեք անբարբառ
Ընդ ամբաւ նորին բարեաց և շնորհաց ծայրապատար
Օրհնել յաւէտ բոցով սիրոյ ձեռնատարած 'ի յեթեր
Ջարժանին յիշման յանմռունչ հագագ։
Մանեսցեն յաւէրժ պարծանք զթել աւուրցն նորին վսեմ
Ի պաշտպան փառաց մանկանցս մինչ 'ի տաճար աթենական
Ոսկի արձան քանդակեսցի 'ի յիշատակ Բարերարիս
Ազնիւ Կոստանդեան Գալուստ Աղայի։

[illegible]
Սուրբ Փրկչեան Վարժարանի Դասատու
Աստուածատուր արծրունի Խ.
Բէնկոյի Մեծատուրեան.

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ
ԼՐԱԳՐԻՍ
Պրուսացի Յովհաննէս
Չամուռճեանց.

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՄԻՒՀԷՆՏԻՍԵԱՆ
Ի ՎԱԼԻՏԷ ԽԱՆ